

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

2^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Σε συνεργασία με Σχολές και Τμήματα των Πανεπιστημίων:

- Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου
- Πανεπιστημίου Πατρών
- Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- Πανεπιστημίου Κρήτης
- Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
- Πανεπιστημίου Αιγαίου
- Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
- Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης
- Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Αθήνα, 27 - 30 Μαΐου 2010

Τόμος

Γ'

Αθήνα 2011

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος:

Παπαδάτος Γιάννης, *Πρόεδρος Παν/μίου Αθηνών*

Αντιπρόεδροι:

Δασκαλάκης Δημοσθένης, *Καθηγητής Παν/μίου Αθηνών*

Ματθαίου Δημήτριος, *Καθηγητής Παν/μίου Αθηνών*

Μέλη:

Αντωνίου Αλέξανδρος-Σταμάτιος, *Λέκτορας Παν/μίου Αθηνών*

Κακάμπουρα Ρέα, *Επίκουρη Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνών*

Κατσίκη-Γκίβαλου Άντα, *Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνών*

Μπαμπούνης Χαράλαμπος, *Αναπληρωτής Καθηγητής Παν/μίου Αθηνών*

Μπούφη Άντα, *Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνών*

Πάτσιου Βασιλική, *Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνών*

Σκορδούλης Κωνσταντίνος, *Καθηγητής Παν/μίου Αθηνών*

Φυριπής Εμμανουήλ, *Αναπληρωτής Καθηγητής Παν/μίου Αθηνών*

Χαλκιά Κρυσταλλία, *Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παν/μίου Αθηνών*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος:

Παπαδάτος Γιάννης, *Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Αθηνών*

Αντιπρόεδροι:

Κογκίδου Δήμητρα, *Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε., Α.Π.Θ., Κοσμήτωρ Π.Τ.Δ.Ε., Α.Π.Θ.*

Παγγέ Πολυξένη, *Κοσμήτορας Π.Τ.Ν. Παν/μίου Δυτ. Μακεδονίας*

Χαρβαλιάς Γεώργιος, *Πρύτανης Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών*

Παπαθεοδώρου Θεόδωρος, *Πρύτανης Παν/μίου Πελοποννήσου*

ΚΟΥΜΙΩΤΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Ψυχολόγος

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΣΤΑΜΑΤΗΣ

Λέκτορας Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Αθηνών

ΝΤΑΛΛΑ ΜΑΡΙΝΑ

Διδάσκουσα ΠΔ 407/80 Παν/μίου Αθηνών

Η ΣΧΕΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΙΑΣ ΜΕ ΤΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΣΥΝΟΧΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Περίληψη

Σκοπός της παρούσης έρευνας είναι να μελετήσει τα χαρακτηριστικά της φιλίας μεταξύ νέων και την σχέση τους με την συνοχή και προσαρμοστικότητα της οικογένειας καταγωγής. Στο δείγμα συμμετείχαν 174 φοιτητές, από τους οποίους 85 είναι άνδρες και 89 είναι γυναίκες, ηλικίας από 18 έως 29 έτη. Για την συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το Ερωτηματολόγιο Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων (Wright, 1997) και το Ερωτηματολόγιο «Οικογενειακή Συνοχή και Προσαρμοστικότητα» (Olson, Portner, Bell, & Filsinger, 1983). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι νέοι δίνουν έμφαση στα οφέλη που προσφέρει η φιλία και όχι τόσο στην μοναδικότητα της σχέσης. Ακόμη, βρέθηκε ότι οι γυναίκες στηρίζονται περισσότερο στις στενές φίλιες τους για συναισθηματική και υλική κάλυψη, σε αντίθεση με τους άνδρες, οι οποίοι σημείωσαν περισσότερες δυσκολίες στην διατήρηση της σχέσης. Τέλος, βρέθηκε πως η συνοχή στην οικογένεια καταγωγής σχετίζεται θετικά με την μοναδικότητα του ατόμου και την γενική εκτίμηση, και αρνητικά με τις δυσκολίες διατήρησης της σχέσης και την αποκλειστικότητα. Η προσαρμοστικότητα φαίνεται να σχετίζεται θετικά με την αίσθηση βοήθειας, τις αξίες παρώθησης, την αίσθηση στήριξης του Εγώ, την αίσθηση αυτο-αποδοχής, την συναισθηματική έκφραση και την ανταπόκριση στις προσδοκίες τρίτων.

Λέξεις-κλειδιά: φιλία, συνοχή, προσαρμοστικότητα της οικογένειας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Η φιλία αποτελεί μία ιδιαίτερη σχέση μεταξύ δύο ή περισσότερων μη συγγενικών προσώπων, η οποία χαρακτηρίζεται από αμοιβαία κατανόηση, αφοσίωση και αγάπη, χωρίς την ύπαρξη ερωτικού πόθου (Rawlins, 1992. Wright, 1978). Στην βιβλιογραφία αναφέρο-

νται τα εξής στάδια ή κατηγορίες φιλίας: *απλοί γνωστοί, φίλοι, στενοί φίλοι και «κολλητοί» φίλοι* (Fehr, 1996. Sias & Cahill, 1998). Η διαφορά των σταδίων αυτών έγκειται στην ποσοτική διαβάθμιση χαρακτηριστικών, όπως η επικοινωνία, το επίπεδο αυτοαποκάλυψης και το είδος της αλληλεπίδρασης (Duck, 1991. Fehr, 1996). Η μετάβαση από το στάδιο της απλής γνωριμίας σε μία ισχυρή και οικεία σχέση, την «κολλητή» φιλία, καθορίζεται τόσο από περιβαλλοντικούς παράγοντες, όπως η εγγύτητα, η συχνότητα συναντήσεων και η διαθεσιμότητα του ατόμου, αλλά και προσωπικούς παράγοντες, όπως η ομοιότητα, η ελκυστικότητα, οι κοινωνικές δεξιότητες, η εξωστρέφεια και η διάθεση για αυτοαποκάλυψη (Collins & Miller, 1994. De Klepper et al., 2009. Fehr, 1996. Montoya et al., 2008. Tolson & Urberg, 1993. West et al., 2009).

Σύμφωνα με τον Rawlins και την διαλεκτική θεωρία (1992) το στοιχείο που διακρίνει την φιλία από άλλες σχέσεις είναι η έλλειψη κοινωνικών κανόνων που καθορίζουν την λειτουργία της. Αν και ο κάθε άνθρωπος βιώνει την φιλία με έναν αδιευκρίνιστο, προσωπικό τρόπο, φαίνεται πως τα προσωπικά κριτήρια του ατόμου για την φιλία διαμορφώνονται από το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο (Allan, 1993). Σε άλλες έρευνες (Rybak & Mc Andrew, 2006. Sheets & Lugar, 2005) έχουν διαφανεί διαπολιτισμικές διαφορές είτε στον αριθμό των φίλων είτε στην ποιότητα της φιλίας. Η ποιότητα της φιλίας φαίνεται να επηρεάζεται από την ομοιότητα στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των φίλων (Linden-Andersen et al., 2009. Sanderson et al., 2005). Συγκεκριμένα, η ομοιότητα των φίλων συμβάλει στην αμοιβαιότητα, στοιχείο που αυξάνει γενικά την θετική αξιολόγηση της σχέσης. Παρόμοια, σε έρευνα των Seder και Oishi (2009), πρωτοετείς φοιτητές των οποίων οι φίλιες χαρακτηρίζονταν από εθνική/φυλετική ομοιογένεια, ανέφεραν περισσότερη ικανοποίηση από την ζωή, θετικά συναισθήματα και αίσθηση αποδοχής και κατανόησης από τον φίλο τους σε σχέση με φοιτητές που διατηρούσαν φίλιες από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.

Η ανάγκη για συντροφικότητα οδηγεί τα άτομα στην αναζήτηση φίλων, οι οποίοι συνιστούν ένα σημαντικό τμήμα του ευρύτερου κοινωνικού δικτύου (Dwyer, 2000). Κατά τον Wright (1978), ιδιαίτερη θέση στην φιλία κατέχουν τα οφέλη που προκύπτουν από αυτήν, δηλαδή η βοήθεια σε καθημερινά προβλήματα ή σημαντικά γεγονότα ζωής, η συναισθηματική υποστήριξη και η αποδοχή του εαυτού. Ακόμη, οι φίλοι συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των αναπτυξιακών κρίσεων σε όλο τον κύκλο ζωής, και ιδιαίτερα κατά την φάση της νεότητας, είτε παρέχοντας χρήσιμες πληροφορίες είτε υποστηρίζοντας το άτομο στις ενέργειές του (Bagwell, 2005. Carbery & Buhrmester, 1998. Rawlins, 1992. Χαλάτσης, 2005). Σύμφωνα με τους Hartup και Stevens (1997), παρόλο που τα ωφέλη και τα κόστη σε μία φιλική σχέση διαφέρουν ανάλογα με την αναπτυξιακή φάση την οποία διέρχεται το άτομο, ο ιδανικός φίλος περιγράφεται πάντα ως υποστηρικτικός, αξιόπιστος και εχέμυθος.

Ωστόσο, παρατηρούνται διαφορές μεταξύ των δύο φύλων ως προς την ποιότητα της φιλίας, με τις γυναικείες φίλιες να παρέχουν μεγαλύτερη ικανοποίηση στα μέλη τους (Elkins & Peterson, 1993. Leaper, 1998). Σε άλλες έρευνες (Bryan et al., 2001. Morrison, 2009), τονίζεται η διαφορετική συμπεριφορά των δύο φύλων στην φιλία, με τους άνδρες να προσανατολίζονται στις κοινές δραστηριότητες και την υλική βοήθεια, και τις γυναί-

κες στην συναισθηματική κάλυψη και ενσυναίσθηση. Σε έρευνα των Goldsmith και Dun (1997), οι γυναίκες αφιέρωσαν περισσότερο χρόνο να παρηγορήσουν ένα φίλο, αλλά και να δώσουν πρακτικές λύσεις στο πρόβλημά του, σε αντίθεση με τους άνδρες, οι οποίοι αφενός μίλησαν αρκετή ώρα για το πρόβλημα, αφετέρου προσπάθησαν να μειώσουν την σημασία του. Παρά την διαφορετική συμπεριφορά μέσα στην σχέση, το επίπεδο της αυτοαποκάλυψης και η διασκέδαση είναι οι σημαντικότεροι παράγοντες για την ικανοποίηση από μία φιλία και για τα δύο φύλα (Jones, 1991).

Η σύναψη επιτυχημένων κοινωνικών σχέσεων και η γενικότερη κοινωνική λειτουργία καθορίζεται από τα κοινωνικά προσόντα. Στην διεθνή βιβλιογραφία καταδεικνύεται σε μεγάλο βαθμό η συμβολή της οικογένειας στην κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη του ατόμου (Collins & Read, 1990. Furman et al., 2002. Lucas-Thompson & Clarke-Stewart, 2007. Weimer, Kerns & Oldenburg, 2003. White & Woollet, 1992). Αν και έχει μελετηθεί η σχέση αρκετών πτυχών της οικογενειακής ζωής με τις διαπροσωπικές σχέσεις εκτός της οικογένειας, υπάρχει περιορισμένος αριθμός ερευνών σχετικά με την λειτουργικότητα του οικογενειακού σχήματος και την φιλία. Σύμφωνα με τον Olson, η λειτουργικότητα του οικογενειακού σχήματος αξιολογείται από τα επίπεδα συνοχής και προσαρμοστικότητας, όπως αυτά καθορίζονται από την επικοινωνία μεταξύ των μελών (Olson, 1983). Συγκεκριμένα, η συνοχή εκφράζει την συναισθηματική εγγύτητα ή απόσταση μεταξύ των μελών, τα όρια και το αμοιβαίο ενδιαφέρον. Η προσαρμοστικότητα αναφέρεται στην ευελιξία και την ικανότητα της οικογένειας να διαφοροποιεί κανόνες και ρόλους προκειμένου να ανταποκριθεί επιτυχώς σε νέες καταστάσεις ή αναπτυξιακές κρίσεις.

Αν και η φιλία συνιστά σημαντική διάσταση του κοινωνικού δικτύου του ενήλικου ατόμου, δεν έχει ερευνηθεί σε τέτοιο βαθμό όσο κατά την παιδική και εφηβική ηλικία (Wise & King, 2008). Βασικός σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τα χαρακτηριστικά της στενής φιλίας μεταξύ νέων του ίδιου φύλου και με ποιους τρόπους αυτά συνδέονται με το επίπεδο της λειτουργικότητας της οικογένειας.

ΜΕΘΟΔΟΣ

Συμμετέχοντες

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 174 φοιτητές, εκ των οποίων οι 85 είναι άνδρες και οι 89 είναι γυναίκες. Η ηλικία τους κυμαίνεται από 18 έως 29 έτη (Μ.Ο.:21,66 έτη και Τ.Α.:2,1). Σχετικά με την εκπαιδευτική βαθμίδα φοίτησης οι 147 φοιτούν σε Πανεπιστήμιο, οι 25 σε Ανώτερη Σχολή και 2 είναι Μεταπτυχιακοί φοιτητές.

Ψυχομετρικά Εργαλεία

Χορηγήθηκαν συνολικά τρία ερωτηματολόγια:

Α) Ερωτηματολόγιο Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων (ADF-F2)

Το Ερωτηματολόγιο Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων (Wright, 1997) αποτελεί ένα ψυχομετρικό μέσο για την αξιολόγηση του πώς αντιλαμβάνονται τα άτομα τις στενές φιλίες που δεν χαρακτηρίζονται από ερωτικά συναισθήματα. Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από 13 διαστάσεις και μία κλίμακα Γενικής Εκτίμησης, η οποία χρησιμοποιείται ως παράγοντας ελέγχου. Οι κλίμακες είναι οι εξής: *Μοναδικότητα του Ατόμου* ($\alpha=0,70$), *Αίσθηση*

Βοήθειας ($\alpha=0,64$), Αξίες Παρώθησης ($\alpha=0,70$), Αίσθηση Στήριξης του Εγώ ($\alpha=0,71$), Αίσθηση Αυτο-αποδοχής ($\alpha=0,78$), Αίσθηση της Ασφαλείας ($\alpha=0,60$), Δυσκολίες Διατήρησης σχέσης ($\alpha=0,69$), Αποκλειστικότητα ($\alpha=0,62$), Κυριαρχία της Συναισθηματικής έκφρασης ($\alpha=0,54$), Ανταπόκριση στις Προσδοκίες Τρίτων ($\alpha=0,57$), Γενική Εκτίμηση ($\alpha=0,71$), Εθελοντική Αλληλεξάρτηση ($\alpha=0,34$), Μονιμότητα ($\alpha=0,20$). Οι δύο τελευταίες κλίμακες αφαιρέθηκαν λόγω χαμηλής αξιοπιστίας. Ακόμη, όλες οι κλίμακες αποτελούνται από 5 ερωτήσεις, εκτός από την κλίμακα Ανταπόκριση στις Προσδοκίες Τρίτων, όπου αφαιρέθηκε μία ερώτηση λόγω χαμηλής αξιοπιστίας.

Ο πίνακας ενδοσυναφειών των κλιμάκων δείχνει ότι οι κλίμακες Αίσθηση Βοήθειας, Αξίες Παρώθησης, Αίσθηση Στήριξης του Εγώ, Αίσθηση Αυτο-αποδοχής και Αίσθηση της Ασφάλειας, οι οποίες αφορούν στα οφέλη της φιλίας, παρουσιάζουν θετική συνάφεια. Οι Δυσκολίες Διατήρησης της Σχέσης εμφανίζουν θετική συνάφεια με την Αποκλειστικότητα και την Ανταπόκριση στις Προσδοκίες Τρίτων, κλίμακες που παραπέμπουν σε ερωτικές σχέσεις. Η Μοναδικότητα του Ατόμου, κλίμακα που δείχνει την ισχύ της σχέσης παρουσιάζει αρνητική συνάφεια με την κλίμακα Δυσκολίες Διατήρησης της Σχέσης και την Ανταπόκριση στις Προσδοκίες Τρίτων.

Β) Ερωτηματολόγιο «Οικογενειακή Συνοχή και Προσαρμοστικότητα»

Το Ερωτηματολόγιο «Οικογενειακή Συνοχή και Προσαρμοστικότητα» (Olson, Portner, Bell, & Filsinger, 1983) εξετάζει τη συνοχή, προσαρμοστικότητα και επικοινωνία μεταξύ των μελών. Συνολικά, αποτελείται από 30 ερωτήσεις, οι οποίες με βάση την παραγοντική ανάλυση των στοιχείων του δείγματος δημιούργησαν δύο παράγοντες: α) «Συνοχή», η οποία περιέκλειε 10 ερωτήματα (π.χ. «(Δεν) δυσκολευόμαστε να σκεφτούμε πράγματα που μπορούμε να κάνουμε μαζί σαν οικογένεια») και β) «Προσαρμοστικότητα» με 20 ερωτήματα («Η οικογένειά μου δοκιμάζει και νέους τρόπους για να λύσει τα προβλήματά της»). Οι δείκτες αξιοπιστίας σε προηγούμενες έρευνες ήταν ικανοποιητικοί.

Γ) Δημογραφικά Στοιχεία

Τέλος, οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις που αφορούσαν πληροφορίες για την ημερομηνία γέννησής τους, το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα και της μητέρας και την οικογενειακή τους κατάσταση. Επίσης συνελέγησαν στοιχεία σχετικά με το εκπαιδευτικό επίπεδο των συμμετεχόντων, την δική τους οικογενειακή κατάσταση και την χώρα γέννησης.

Διαδικασία Συλλογής Ερευνητικών Δεδομένων

Τα ερωτηματολόγια είτε δόθηκαν προσωπικώς στους συμμετέχοντες στον χώρο της Φιλοσοφικής Σχολής και της Σχολής Θετικών Επιστημών, είτε στάλθηκαν ηλεκτρονικώς. Ο μέσος όρος συμπλήρωσης των δημογραφικών στοιχείων και των δύο ερωτηματολογίων ήταν 30 λεπτά.

Οι οδηγίες που δόθηκαν ήταν οι ίδιες για όλους τους εξεταζομένους, είτε η χορήγηση ήταν προσωπική είτε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομίου. Ο τρόπος χορήγησης ήταν ατομικός και η σειρά χορήγησης ήταν η ίδια για όλους τους συμμετέχοντες. Τονίζοταν ότι η

συμπλήρωση των ερωτηματολογίων είναι ανώνυμη και ότι οι απαντήσεις πρέπει να είναι αυθόρμητες. Ακόμη δόθηκε η οδηγία να απαντήσουν σχετικά με ένα μόνο φίλο, το άτομο του ίδιου φύλου με το οποίο έχουν την περισσότερη οικεία σχέση.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Χαρακτηριστικά της φιλίας

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των Κλιμάκων Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων. Για την σύγκριση των μέσων όρων χρησιμοποιήθηκε ανάλυση διακύμανσης με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις των μέσων όρων των 11 κλιμάκων. Τα αποτελέσματα των συγκρίσεων με την μέθοδο Bonferroni έδειξαν τις εξής σημαντικές διαφορές $F(10, 163)=104,1, p<0,001$: Τον μεγαλύτερο μέσο όρο (χωρίς σημαντική διαφορά μεταξύ τους) σημείωσαν η «Γενική Εκτίμηση», η «Αίσθηση Βοήθειας», «Αίσθηση Στήριξης του Εγώ» και η «Μοναδικότητα του Ατόμου». Ακολουθούν με στατιστικά σημαντική διαφορά οι μέσοι όροι των κλιμάκων «Αίσθηση Αυτο-αποδοχής», «Αξίες Παρώθησης», «Αίσθηση Ασφάλειας» και «Κυριαρχία της Συναισθηματικής Έκφρασης». Χαμηλότερους μέσους όρους εμφανίζουν η «Ανταπόκριση στις Προσδοκίες Τρίτων», η «Αποκλειστικότητα» και οι «Δυσκολίες Διατήρησης της Σχέσης».

Πίνακας 1 Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των κλιμάκων Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων

Κλίμακες Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων	Μ.Ο.	Τ.Α.
Μοναδικότητα του Ατόμου	4,10	0,50
Αίσθηση Βοήθειας	4,11	0,42
Αξίες Παρώθησης	3,84	0,53
Αίσθηση Στήριξης του Εγώ	4,11	0,44
Αίσθηση Αυτο-αποδοχής	4,03	0,54
Αίσθηση της Ασφάλειας	3,72	0,52
Δυσκολίες Διατήρησης σχέσης	2,40	0,60
Αποκλειστικότητα	2,35	0,43
Κυριαρχία της Συναισθηματικής έκφρασης	3,44	0,49
Ανταπόκριση στις Προσδοκίες Τρίτων	2,98	0,55
Γενική εκτίμηση	4,18	0,42

Χαρακτηριστικά της φιλίας και φύλο

Η ανάλυση διακύμανσης ανέδειξε στατιστικώς σημαντική επίδραση του φύλου στις κλίμακες «Μοναδικότητα του ατόμου», $F(1, 173)=18,88, p<0,001$, «Αίσθηση Βοήθειας», $F(1,173)=17,35, p<0,001$, «Αίσθηση Στήριξης του Εγώ», $F(1,173)=14,61, p<0,001$, «Κυριαρχία της Συναισθηματικής Έκφρασης», $F(1,173)=12,85, p<0,001$ και «Γενική Εκτίμηση», $F(1,173)=40,04, p<0,001$, όπου υψηλότερο μέσο όρο σημειώνουν οι γυναίκες. Αντίθετα, στην κλίμακα «Δυσκολίες Διατήρησης της Σχέσης», οι άνδρες σημειώνουν υψηλότερο μέσο όρο, με στατιστικά σημαντική διαφορά, $F(1,173)=12,64, p<0,001$. Στις κλίμακες «Αίσθηση της Ασφάλειας», «Αποκλειστικότητα» και «Ανταπόκριση στις προσδοκίες τρίτων» δεν φαίνεται να υπάρχει σημαντική επίδραση του φύλου (Πίνακας 2.)

Πίνακας 2 Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των κλιμάκων Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων ως προς το φύλο

Κλίμακες Φιλίας	Φύλο				F
	Αγόρια		Κορίτσια		
	Μ.Ο.	Τ.Α.	Μ.Ο.	Τ.Α.	
Μοναδικότητα του ατόμου	3,88	0,71	4,32	0,61	18,88***
Αίσθηση βοήθειας	3,94	0,62	4,30	0,47	17,35***
Αξίες Παρώθησης	3,71	0,68	3,97	0,71	5,94*
Αίσθηση Στήριξης του Εγώ	3,94	0,72	4,28	0,41	14,61***
Αίσθηση Αυτο-αποδοχής	3,84	0,79	4,21	0,62	11,77**
Αίσθηση της Ασφάλειας	3,75	0,71	3,70	0,65	0,32
Δυσκολίες Διατήρησης σχέσης	2,50	0,53	2,19	0,60	12,64***
Αποκλειστικότητα	2,37	0,85	2,43	0,72	0,23
Συναισθηματική έκφραση	3,26	0,60	3,61	0,69	12,85***
Ανταπόκριση στις προσδοκίες τρίτων	3,01	0,58	2,95	0,85	0,32
Γενική εκτίμηση	3,91	0,62	4,44	0,48	40,04***

Σημείωση *** $p < 0,001$.

Χαρακτηριστικά της φιλίας, συνοχή και προσαρμοστικότητα

Από την συσχέτιση των δύο ερωτηματολογίων, Περιγραφή Φιλικών Σχέσεων και «Συνοχή και Προσαρμοστικότητα» της οικογένειας, προκύπτει ότι ο παράγοντας της Συνοχής σχετίζεται θετικά με την «Μοναδικότητα του Ατόμου» και την «Γενική Εκτίμηση», ενώ συσχετίζεται αρνητικά με τις «Δυσκολίες Διατήρησης της Σχέσης» και την «Αποκλειστικότητα». Ο παράγοντας της Προσαρμοστικότητας συσχετίζεται θετικά με την «Αίσθηση Βοήθειας», τις «Αξίες Παρώθησης», την «Αίσθηση Στήριξης του Εγώ», την «Αίσθηση Αυτο-αποδοχής», την «Κυριαρχία Συναισθηματικής Έκφρασης» και την «Ανταπόκριση στις Προσδοκίες Τρίτων». Η κλίμακα της «Αίσθησης Ασφάλειας» δεν φαίνεται να σχετίζεται με κανέναν από τους δύο παράγοντες.

Πίνακας 3 Κλίμακες Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων, Συνοχή και Προσαρμοστικότητα

Κλίμακες Περιγραφής Φιλικών Σχέσεων	ΣΥΝ.	ΠΡΟΣ.
Μοναδικότητα του Ατόμου	0,30**	0,05
Δυσκολίες Διατήρησης σχέσης	-0,16*	0,01

Αποκλειστικότητα	-0,31**	-0,07
Γενική εκτίμηση	0,15*	0,03
Κυριαρχία της Συναισθηματικής έκφρασης	0,13	0,21**
Ανταπόκριση στις Προσδοκίες Τρίτων	-0,14	0,16*
Αίσθηση Βοήθειας	0,02	0,16*
Αξίες Παρώθησης	-0,08	0,24**
Αίσθηση Στήριξης του Εγώ	-0,07	0,18*
Αίσθηση Αυτο-αποδοχής	0,14	0,17*
Αίσθηση της Ασφαλείας	0,07	-0,05

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Σύμφωνα με τις αναλύσεις που διεξήχθησαν, η διάσταση της φιλίας στην οποία προσδίδουν ιδιαίτερη έμφαση οι νέοι είναι τα οφέλη που λαμβάνουν από μία οικεία σχέση. Αυτό το συγκεκριμένο εύρημα βρίσκεται σε συμφωνία με προηγούμενες έρευνες (Dwyer, 2000. Hartup & Stevens, 1997. Wright, 1978). Η προσφορά βοήθειας, η στήριξη της ταυτότητας και η αποδοχή αποτελούν χαρακτηριστικά μιας ποιοτικής σχέσης και ενισχύουν την αυτοεκτίμηση (Voss et al., 1999. Weisz & Wood, 2005). Ακόμα, η οικειότητα και η συντροφικότητα, όπως εκφράζονται μέσα από τα οφέλη αλλά και την αίσθηση της μοναδικότητας του φίλου, προσφέρουν ικανοποίηση (Singleton & Vacca, 2007). Αντίστοιχα, αυτή η ικανοποίηση συμβάλλει στην ψυχολογική προσαρμογή κατά την μετάβαση από την εφηβεία στην νεότητα (Bagwell, 2005). Οι υπόλοιπες διαστάσεις, όπως η αποκλειστικότητα, οι αξίες παρώθησης, οι κοινωνικές προσδοκίες και η σημασία της συναισθηματικής έκφρασης εντός της σχέσης, φαίνεται να είναι δευτερεύουσας σημασίας στις «κολλητές» φιλίες, καθώς χαρακτηρίζουν κυρίως ερωτικές ή συγγενικές σχέσεις (Wright, 1978).

Όσον αφορά τις διαφυλικές διαφορές στον προσανατολισμό της φιλίας, τα ευρήματα επιβεβαιώνουν εν μέρει εκείνα της διεθνούς βιβλιογραφίας. Φαίνεται ότι η φιλία κατέχει σημαντικότερη θέση στην ζωή των γυναικών και καλύπτει σε μεγαλύτερο βαθμό τις ανάγκες των μελών τους συγκριτικά με τους άνδρες. Ωστόσο, η σημασία που δείχνουν οι γυναίκες τόσο στα οφέλη όσο και την συναισθηματική έκφραση συνάδει προς την έρευνα των Wright & Scanlon (1991), όπου οι γυναικείες φιλίες διαθέτουν διπλό προσανατολισμό, την συναισθηματική και την υλική/πρακτική υποστήριξη. Οι άνδρες της παρούσας έρευνας δεν φάνηκε να δίνουν έμφαση στην υλική ή πρακτική βοήθεια, εύρημα αναντίστοιχο προς ορισμένες προγενέστερες έρευνες (Bryan et al., 2001. Morrison, 2009). Ακόμη, οι δυσκολίες που φαίνεται να αντιμετωπίζουν ίσως σχετίζονται με τα υψηλά επίπεδα ανταγωνισμού που συνήθως παρατηρούνται στις ανδρικές φιλίες (Singleton & Vacca, 2007).

Τα συμπεράσματα για την σχέση φιλίας και λειτουργικότητας της οικογένειας είναι αρκετά αξιόλογα. Κατ'αρχήν, η θετική σχέση της συνοχής με την μοναδικότητα του φίλου και την εκτίμηση που τρέφει το άτομο για τον φίλο του υποδηλώνει ότι άτομα με την αίσθηση της συνοχής διαμορφώνουν ποιοτικές σχέσεις εκτός οικογένειας και τείνουν να αναγνωρίζουν την μοναδική και αναντικατάστατη θέση των φίλων στην ζωή τους. Σε άλλες έρευνες (Gaertner et al., 2010. McDowel & Parke, 2009. Romero & Ruiz, 2007), έχει

βρεθεί ότι η κοινωνική επάρκεια και αποδοχή του ατόμου σχετίζεται με την θετική αλληλεπίδραση γονέων-παιδιών, όπως η παροχή συμβουλών, η συζήτηση δυσκολιών και η συναισθηματική έκφραση των γονέων.

Αντίστοιχα, οι ασθενείς οικογενειακοί δεσμοί προκαλούν αίσθημα αναξιότητας, μοναξιάς και έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων (Jonhson, Lavoie & Mahoney, 2001). Η αρνητική συσχέτιση της συνοχής με τις δυσκολίες διατήρησης της σχέσης δείχνει επομένως ότι οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί οδηγούν σε επιτυχημένες σχέσεις. Όσον αφορά την αποκλειστικότητα, πιθανόν το άτομο δεν προσδοκά σε αποκλειστικές σχέσεις εκτός οικογενείας όταν βιώνει συναισθηματική εγγύτητα με τους γονείς και τα αδέρφια του.

Ο παράγοντας της προσαρμοστικότητας σχετίζεται θετικά με περισσότερα χαρακτηριστικά της φιλίας, και συγκεκριμένα με τα οφέλη και τις διαστάσεις που προσιδιάζουν σε ερωτικές σχέσεις. Σε σύνδεση με το πρώτο εύρημα, δηλαδή ότι οι νέοι προσδίδουν μεγαλύτερη σημασία στα κέρδη της φιλίας, στο σημείο αυτό αποδεικνύεται ο ρόλος των φίλων στην αντιμετώπιση δυσκολιών και αλλαγών στον κύκλο της ζωής. Τα άτομα που έχουν μάθει να προσαρμόζονται σε δύσκολες καταστάσεις, αφενός γνωρίζουν με ποιους τρόπους να αναζητούν βοήθεια, υλική και συναισθηματική, αφετέρου είναι πρόθυμα να προσφέρουν τα ίδια βοήθεια σε άλλους.

Ομοίως, οι αξίες παρώθησης ενδεχομένως λειτουργούν για αυτά τα άτομα ως ερεθίσματα για ατομική ανάπτυξη. Η θετική σχέση της προσαρμοστικότητας με την αποδοχή και την στήριξη της ταυτότητας του ατόμου από τον φίλο εμφανίζεται εν μέρει και σε παλαιότερες έρευνες (Armistead et al., 1995. White & Woollet, 1992). Συγκεκριμένα, τα ευρήματα των ερευνών αυτών αποδεικνύουν ότι άτομα με θετικά οικογενειακά βιώματα διαθέτουν υψηλή αυτοπεποίθηση, γεγονός που οδηγεί σε απόκτηση φίλων που εκτιμούν τα θετικά χαρακτηριστικά της ταυτότητάς τους.

Αν και η συναισθηματική έκφραση δεν φαίνεται να θεωρείται τόσο σημαντική όσο τα οφέλη της φιλίας, η θετική σχέση της με την προσαρμοστικότητα οδηγεί σε ενδιαφέρουσες ερμηνείες. Ένα άτομο που έχει μάθει να διαχειρίζεται τα συναισθήματά του, να τα αποδέχεται και να τα εκφράζει, μπορεί να είναι μεν το ίδιο περισσότερο εκφραστικό, καθώς και να αποζητά την συναισθηματική έκφραση των άλλων. Σύμφωνα με τον Kerns (2000), τα παιδιά αναπτύσσουν κατά την αλληλεπίδραση με τους γονείς συγκεκριμένους τρόπους συναισθηματικής διαχείρισης, τους οποίους προσαρμόζουν αργότερα στις σχέσεις τους με άλλους ανθρώπους. Αυτά τα μοντέλα συναισθηματικής διαχείρισης επηρεάζουν την κοινωνική λειτουργία του ατόμου, καθώς συμβάλλουν στον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνει τους στόχους του.

Επομένως, οι προσπάθειες αντιμετώπισης μιας κατάστασης, όπως για παράδειγμα μία σύγκρουση μεταξύ φίλων, φαίνεται να συνδέονται με την αποτελεσματική ρύθμιση και έκφραση των συναισθημάτων. Κατά παρόμοιο τρόπο, σε έρευνα των Suveg et al. (2010), καθίστανται φανερό ότι η δυσκολία της μητέρας να ανταποκριθεί σε συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις, υιοθετείται ως πρότυπο από τα παιδιά και εδραιώνει μία αρνητική στάση προς αυτές. Αυτή η στάση ακολούθως προκαλεί δυσκολία στον χειρισμό των συναισθημάτων των παιδιών, με αποτέλεσμα να εισέρχονται σε ένα φαύλο κύκλο αρνητικών προσδοκιών και αποτελεσμάτων στις κοινωνικές τους επαφές. Αντίστοιχα, σε έρευνα των

Doyle, Markiewicz & Hardy (1994), οι θετικές αξίες και προσδοκίες των μητέρων για τις «κολλητές» φίλιες τους, προέβλεψαν την συμμετοχή, εγγύτητα και βοήθεια των παιδιών τους στις δικές τους φιλίες.

Τέλος, η σχέση της προσαρμοστικότητας με τις προσδοκίες των άλλων για την σχέση αναφέρεται στην ανταπόκριση του ατόμου σε κοινωνικούς κανόνες. Μια ερμηνεία αυτής της σχέσης ενδεχομένως να είναι ότι η εναρμόνιση του ατόμου με τους κανόνες του πλαισίου αποτελεί έναν τρόπο προσαρμογής και ισορροπίας σε μια νέα κατάσταση. Είναι πιθανό, ανάλογα με το στάδιο της σχέσης, οι φίλοι να εκδηλώνουν την αναμενόμενη από το περιβάλλον συμπεριφορά, έως ότου ανακαλύψουν το προσωπικό νόημα και τις ισορροπίες της φιλίας τους.

Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα: Ένας από τους περιορισμούς της παρούσας έρευνας αποτελεί το μέγεθος του δείγματος καθώς το μεγαλύτερο δείγμα θα αυξήσει την αξιοπιστία των κλιμάκων των χορηγούμενων ψυχομετρικών εργαλείων. Εκτός του μεγέθους του δείγματος, ένας άλλος περιορισμός ενδεχομένως είναι η φοιτητική ιδιότητα των συμμετεχόντων, καθώς οι φοιτητές αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στους φίλους τους και είναι πιθανό να έχουν διαφορετική άποψη για την φιλία. Ακόμη, όλοι οι συμμετέχοντες είναι κάτοικοι Αττικής. Λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο τόπος κατοικίας επηρεάζει την φιλία (Fehr, 1996), θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθούν οι φιλίες των νέων που κατοικούν σε μικρότερες πόλεις ή γενικότερα στην περιφέρεια. Επιπλέον, θα ήταν σημαντικό σε μελλοντικές έρευνες να συμπεριληφθούν πρόσθετες μεταβλητές που επηρεάζουν την φιλία, όπως η προσωπικότητα, αλλά και η σχέση της φιλίας με τις ερωτικές σχέσεις.

Εν κατακλείδι, η κατανόηση της φιλίας και των μηχανισμών της θα ήταν σημαντική συμβολή στην ενίσχυση του κοινωνικού δικτύου ατόμων που χρήζουν αρωγής.

Abstract

The aim of this study was to examine the features of close friendship and their relationship with perceived family cohesion and adaptability. The sample consisted of 174 undergraduate students aged between 18 to 29 years. Participants were administered the "Acquaintance Description Form-F2" and "Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scores". Results showed that friendship's interpersonal rewards are more significant than other characteristics. Women seem to underline the importance of their friendships more than men. Finally, a strong relationship was indicated between cohesion, Person-qua-Person, General Favorability, Personal/Situational Maintenance Difficulty and Exclusiveness. Adaptability related to Utility Value, Stimulation Value, Ego Support Value, Self-affirmation Value, Salience of Emotional Expression and Social Regulation. Security Value did not associate with neither of the factors.

Keywords: friendship, cohesion, adaptability

Βιβλιογραφικές παραπομπές

Allan, G. (1993). Social structure and relationships. In S. Duck (Ed.), *Social Context*

and Relationships. Thousands Oaks: Sage Publications.

Armistead, L., Forehand, R., Beach, S. R. H., & Brody, G. H. (1995). Predicting interpersonal competence in young adulthood: The roles of family, self, and peer systems during adolescence. *Journal of Child and Family Studies*, 4, 445-460.

Bagwell, C. L., Bender, S. E., Andreassi, C. L., Kinoshita, T. L., Montarella, S. A., & Muller, J. G. (2005). Friendship quality and perceived relationship changes predict psychosocial adjustment in early adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22, 235-254.

Bryan, L., Fitzpatrick, J., Crawford, D., & Fischer, J. (2001). The role of network support and interference in women's perception of romantic, friend and parental relationships. *Sex Roles*, 45, 481-499

Carbery, J., & Buhrmester, D. (1998). Friendship and need fulfillment during three phases of young adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15, 393-409.

Collins, N. L., & Miller, L. C. (1994). Self-disclosure and liking: a meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 116, 457-475.

Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663.

De Klepper, M., Sleebos, E., van de Bunt, G., & Agneessens, F. (2010). Similarity in friendship networks: Selection or influence? The effect of constraining contexts and non-visible individual attributes. *Social Networks*, 32, 82-90.

Doyle, A. B., Markiewicz, D., & Hardy, C. (1994). Mothers' and children's friendships: Intergenerational associations. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 363-377

Duck, S., Rutt, D. J., Hurst, M. H., & Strejc, H. (1991). Some evident truths about conversations in everyday relationships: all communications are not created equal. *Human Communication Research*, 18, 228-267.

Dywer, D. (2000). *Interpersonal Relationships*. London: Routledge.

Elkins, L. E., & Peterson, C. (1993). Gender differences in best friendships. *Sex Roles*, 29, 497-508.

Fehr, B. (1996). *Friendship Processes*. Thousand Oaks: Sage.

Furman, W., Simon, V. A., Shaffer, L., & Bouchey, H. (2002). Adolescents' working models and styles for relationships with parents, friends, and romantic partners. *Child Development*, 73, 241-255.

Gaerter, A. E., Rathert, J. L., Fite, P. J., Vitulano, M., Wynn, P. T., & Harber, J. (2010). Sources of parental knowledge as moderators of the relation between parental psychological control and relational and physical/verbal aggression. *Journal of Child and Family Studies*, 19, 607-616.

Goldsmith, D. J., & Dun, S. A. (1997). Sex Differences and Similarities in the communication of social support. *Journal of Social and Personal Relationships*, 14, 317-337

Hartup, W. W., & Stevens, N. (1997). Friendships and adaption in the life course.

Psychological Bulletin, 121, 355-370.

Jones, D. C. (1991). Friendship satisfaction and gender: An examination of sex differences in contributors to friendship satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*, 8, 167-185

Jonhson, H. D., Lavoie, J. C., & Mahoney, M. (2001). Interparental conflict and family cohesion: predictors of loneliness, social anxiety, and social avoidance in later adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 16, 304-318.

Kerns, K. A., Conteras, J. M., & Neal-Barnett, A. M. (2000). *Family and peers: linking two social worlds*. Westport: Praeger.

Leaper, C. (1998). Decision-making processes between friends: Speaker and partner gender effects. *Sex Roles*, 39, 125-133.

Linden-Andersen, S., Markiewicz, D., & Doyle, A. B. (2009). Perceived similarity among adolescent friends: The role of reciprocity, friendship quality and gender. *The Journal of Early Adolescence*, 29, 617-637

Lucas-Thompson, R., & Clarke-Stewart, K. A. (2007). Forecasting friendship: How marital quality, maternal mood, and attachment security are linked to children's peer relationships. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28, 499-514

McDowell, D. J., & Parke, R. D. (2009). Parental correlates of children's peer relations: An empirical test of a tripartite model. *Developmental Psychology*, 45, 224-235.

Montoya, R. M., Horton, R. S., & Kirchner, J. (2008). Is actual similarity necessary for attraction? A meta-analysis of actual and perceived similarity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 25, 889-922.

Morrison, R. L. (2009). Are women tending and befriending in the workplace? Gender differences in the relationship between workplace friendships and organizational outcomes. *Sex Roles*, 60, 1-13.

Olson, D. H., Portner, J., Bell, R., & Filsinger, E. E. (1983). *Marriage and family assessment: A sourcebook for family therapy*. Beverly Hill, CA: Sage.

Rawlins, W. K. (1992). *Friendship matters: communication, dialectics, and the life course*. New York: Aldine de Gruyter.

Romero, A. J., & Ruiz, M. (2007). Does familism lead to increased parental monitoring?: Protective factors for coping with risky behaviors. *Journal of Child and Family Studies*, 16, 13-154.

Rybak, A., & Mc Andrew, F. (2006). How we decide whom our friends are? Defining levels of friendship in Poland and the U.S.A. *The Journal of Social Psychology*, 146, 147-163

Sanderson, C. A., Rahm, K. B., & Beigbeder, S. A. (2005). The link between the pursuit of intimacy goals and satisfaction in close same-sex friendships: An examination of the underlying processes. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22, 75-98

Seder, J. P., & Oishi, S. (2009). Ethnic/racial homogeneity in college students' Facebook friendship networks and subjective well-being. *Journal of Research in Personality*, 43, 438-443.

- Sheets, V. L., & Lugar R. (2005). Friendship and gender in Russia and the United States. *Sex Roles, 52*, 131-140
- Sias, P. M., & Cahill, D. J. (1998). From co-workers to friends: the development of peer friendships in the new workplace. *Western Journal of Communication, 62*, 273-299.
- Singleton, A. R., & Vacca, J. (2007). Interpersonal competition in friendships. *Sex Roles, 57*, 617-627
- Suveg, C., Jacob, M. L., & Payne, M. (2010). Parental interpersonal sensitivity and youth social problems: A mediational role for child emotional dysregulation. *Journal of Child and Family Studies, 19*, 1-10.
- Tolson, J. M., & Urberg, K. A. (1993). Similarity between adolescent best friends. *Journal of Adolescent Research, 8*, 274-288
- Voss, K., Markiewicz, D., & Doyle, A. B. (1999). Friendship, marriage and self-esteem. *Journal of Social and Personal Relationships, 16*, 103-122
- Weimer, B. L., Kerns, K. A., & Oldenburg, C. M. (2003). Adolescents' interactions with a best friend: Associations with attachment style. *Journal of Experimental Child Psychology, 88*, 102-120.
- Weisz, C., & Wood, L. F. (2005). Social identity support and friendship outcomes: A longitudinal study predicting who will be friends and best friends 4 years later. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*, 416-432.
- West, T. V., Pearson, A. R., Dovidio, J. F., Shelton, J. N., & Trail, T. E. (2009). The superordinate identity and intergroup roommate friendship development. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*, 1266-1272.
- White, D., & Woollet, A. (1992). *Families, a content for development*. London: The Falmer Press.
- Wise, R. A. & King, A. R. (2008). Family environment as a predictor of the quality of college students' friendships. *Journal of Family Issues, 29*, 828-848.
- Wright, P. H. (1978). Toward a theory of friendship based on a conception of self. *Human Communication Research, 4*, 196-207.
- Wright, P. H. (1997). A bare-bones guide to the *Acquaintance Description Form-F 2*. Unpublished manuscript.
- Wright, P. H., & Scanlon, M. B. (1991). Gender role orientations and friendship: some attention, but gender differences abound. *Sex Roles, 24*, 551-566.
- Χαλάτσης, Π. (2005). Φιλία και κρίση νοήματος στη μετανεωτερική εποχή. Στο Κ. Ναυρίδης, & Ν. Χρηστάκης (Επιμ.), *Κοινωνίες σε κρίση και αναζήτηση νοήματος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.